

Все повышающийся интерес к ДО в мире объясняется тем, что этот вид обучения отвечает требованиям жизни. В Беларуси его развитие сдерживается жесткими ограничениями ресурсной базы (в первую очередь, материально-техническое обеспечение и кадровый потенциал).

Литература

1. *Кравевич И.Н.* Педагогические аспекты овладения обобщенными способами самостоятельной учебной деятельности (на примере обучения студентов заочного отделения педвуза): Автореф. дис. ... канд-та пед. наук. Мн., 1998.
2. *Морозевич А.Н., Зеневич А.М., Старовойтова Т.Ф., Морозевич О.А.* Бизнес в Интернет: виды деятельности, надежды и проблемы // Вестник БГЭУ. 2001. № 3.
3. *Гурко С.П., Зеневич А.М., Черепица Л.С., Ситникова М.В.* АОС: состояние и перспективы / Информационные сети, системы и технологии: Труды седьмой междунаро. конф. 2–4 окт. 2001 г. Минск, БГЭУ. Мн., 2001. Т. 2.
4. *Комаров Е.* Организация, психология и технологии самообразования человека работающего // Управление персоналом. 2000. № 4 (58).
5. *Морозевич А.Н., Гедранович В.В., Зеневич А.М.* Оценка целесообразности использования АОС // Вышэйш. школа. 2001. № 1.
6. *Морозевич А.Н., Комличенко В.Н., Гедранович В.В.* Концепция автоматизации управления познавательной деятельностью на основе информационной модели образовательного процесса // Информатизация образования. 2000. № 1.
7. *Зобов А.М.* Интервью // Управление персоналом. 2000. № 4 (58).
8. *Морозевич А.Н., Комличенко В.Н., Балыкина Е.Н., Зеневич А.М.* Интеллектуализация и аспекты SRM-технологии в разработке средств дистанционного обучения / Дистанционное обучение — образовательная среда XXI в.: Материалы междунаро. науч.-метод. конф. 18–19 дек. 2001 г. Минск, БГУИР. Мн., 2001.
9. *Морозевич А.Н., Комличенко В.Н., Зеневич А.М.* SRM-технология проектирования информационных систем / Информационные сети, системы и технологии: Труды седьмой междунаро. конф. 2–4 окт. 2001 г. Минск, БГЭУ. Мн., 2001. Т. 2.
10. *Листопад Н.И., Петров С.В., Тавгень И.А.* Структура информационной среды дистанционного обучения // Информатизация образования. 2001. № 3.
11. *Тихомиров В.П., Титарев Л.Г., Ярных В.В.* Создание системы открытого образования на базе Московского государственного университета экономики, статистики и информатики / Дистанционное обучение — образовательная среда XXI в.: Материалы междунаро. науч.-метод. конф. 18–19 дек. 2001 г. Минск, БГУИР. Мн., 2001.
12. *Рут Гледхилл.* Дьявольские сети в Интернете // За рубежом. 2000. № 13 (2024).

Н.У. САВИНА

ТЭКСТАЎТВАРЭННЕ Ў ЭКСКУРСІЙНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ: ПІСЬМОВАЕ І ВУСНАЕ МАЎЛЕННЕ

Маўленча-мысліцельная дзейнасць людзей фіксуецца ў пісьмовай і вуснай форме. Пісьмовае маўленне выкарыстоўваецца для зносін чалавека з іншымі людзьмі і ажыццяўляецца з дапамогай разгорнутых граматычных сродкаў мовы. Апошнія праходзяць шматлікія этапы актуалізацыі, сярод якіх вылучаецца “пошук асобных гукаў, іх супрацьпастаўленне і кадзіраванне ў літары; падбор слоў і іх альтэрнатыў; аперыраванне на сінтаксічным узроўні, што вельмі істотна для пісьмовага маўлення; выбар структуры выказвання” [1, 28].

Пісьмовая форма маўлення (пісьмовы тэкст) валодае наборам характарыстык, якія вызначаюць параметры экскурсійнага тэксту і ўтвараюць базу перспектыўнай экскурсійнай камунікацыі:

мэтанакіраванасцю, што забяспечваецца вызначанай і адзінай у сваёй комплекснасці мэтай, а кожная яе частка мэтанакіравана ў складзе цэлага;

падрыхтаванасцю — свядомым выбарам сродкаў выражэння думкі;

плаўнасцю пераходу думкі, паслядоўнасцю, лагічнасцю, што ажыццяўляецца выбарам і яго пачатковага сказа. Развіццём тэмы і спосабам спалучэння сказаў паміж сабою (ланцужковая ці паралельная сувязь);

тэматычнай цэльнасцю — адзінствам зместу і маўленчай формы, г.зн. адзінствам унутранай арганізаванасці структуры тэксту, аформленасці пачатку і канца твора, суразмернасцю яго члянэння на часткі, абазначэння сувязі і лагічных пераходаў паміж імі, стылістычнай цэласнасцю і г.д.; у дачыненні да экскурсійнага тэксту, заснаванага на інтэртэкстуальнасці, варта гаварыць пра гарманізацыю рознастылёвых фрагментаў, выкарыстаных у адпаведнасці з іх актуальнасцю ў экскурсійным паказе і апаведзі;

самастойнасцю, хоць і не абсалютнай, паколькі тэкст рэальна функцыяніруе ва ўзаемадзеянні з адрасатам (які пры ўспрыманні тэксту можа штосьці ўпусціць, страціць з укладзенага аўтарам зместу, а штосьці дадаць ад сябе, дамысліць); "...самастойнасць звязана з абмежаванасцю ў часе і/ці прасторы, з прыналежнасцю аднаму, у тым ліку і калектыўнаму аўтару" [2, 96]. Напрыклад, раней, у 50–80-я гг. ХХ ст. стваральнікам экскурсійных тэкстаў быў калектыў аўтараў, куды ўваходзілі, акрамя экскурсаводаў і метадыстаў экскурсійнай установы, навуковыя супрацоўнікі музеяў, работнікі Таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры, помнікаў прыроды, выкладчыкі вышэйшых навучальных устаноў, тэхнікумаў, школ, архітэктары, краязнаўцы, прадстаўнікі грамадскіх арганізацый [3, 24]. Зараз і стварэнне тэксту, і яго рэалізацыю ажыццяўляе адна асоба — экскурсавод, які павінен улічваць калектыўны вопыт тэкстаўтварэння экскурсійных тэкстаў.

Да працэсу рэалізацыі ў камунікацыі (экскурсавода з экскурсантамі) тэксты экскурсіі — кантрольны і індывідуальны — маюць пісьмовую форму. На гэтай ступені яны ўяўляюць сабой пісьмовае маўленне, гэта значыць паводле сцвярджэння А.Я. Гойхмана і Т.М. Надзеінай "...маюць самастойную цэласную, этнаакіраваную маўленчую структуру, якая забяспечвае зносіны з дапамогай пісьмовага тэксту" [2, 95].

Пісьмовы тэкст, зыходзячы з дадзенага азначэння, выступае прэзэнтантам аўтара як удзельніка дыстантнай маўленчай камунікацыі. У суаднесенасці з экскурсіяй, працэсам непасрэднай камунікацыі, тэкст аўтара выступае інварыянтам індывідуальнага тэксту экскурсавода. Кантрольны, ці першасны, пісьмовы тэкст-узор не адыгрывае ролю прэзэнтанта, паколькі пісьмовая форма заключанай у ім інфармацыі цалкам вызначаецца тым, хто мяркуе рэалізаваць яе ў экскурсіі, гэта значыць — экскурсаводам. Кіруючыся патрабаваннямі да стварэння тэксту як пісьмовай формы маўлення, экскурсавод імкнецца да абгрунтаванасці выбару сродкаў выражэння думкі, абпіраецца на выкарыстанне ў тэкставым разгортванні граматычных сродкаў мовы. Выконваць функцыі кантрольнага тэксту можа інфармацыя В.Ф. Шматава пра беларускія старадрукі і кніжную гравюру XVI–XVIII стст.: "Герб Рыгора Хадкевіча (заблудаўскі мецэнат Фёдарова і Мсціслаўца) змешчаны ў Евангеллі (1569) на адвароце тытула. Прафесійнае выкананне герба няроўнае. Віртуозна награвіраваны пышнае, дэкаратыўнае лісце, матывы архітэктурны; гнуткія чорныя лініі, якімі яны мадэліраваны, выкананы ўпэўненай рукою адмысловага, вопытнага майстра. Картуш з малюнкамі, наадварот, зроблены менш удала: леў намаляваны занадта ўмоўна, нават схематычна, падобны на пудзеля. Цікава, што яго трактоўка нагадвае львоў на скарынаўскай гравюры "Данііл з ільвамі". Некалькі спрошчана, наіўна трактуецца і коннік у левым ніжнім кутку картуша. Але гэтыя недахопы не псуюць агульнага добрага ўражання ад гравюры — выдатнага твора геральдычнай графікі" [4, 130]. Прыведзеная цытата адпавядае і патрабаванню абмежавання аб'ёмаў інтэртэкстуальных форм у экскурсійных тэкстах — не больш васьмі сказаў у праявінай цытаце. Адначасова рэалізуецца *тэкстаўтваральная функцыя* лексічных і граматычных адзінак, пад якой разумеюць іх здольнасць перадаваць разнастайныя адценні афармлення думкі пры стварэнні экскурсійнага тэксту і акрэслівае яго стылістычны, у тым ліку эмацыянальны, азначны план, канкрэтызацыя якога адбываецца ў форме вуснай камунікацыі: экскурсавода і слухачоў. В.М. Казарцава і В.В. Вішнякова лічаць, што "...інфармацыя, адлюстраваная ў пісьмовым маўленні, не патрабуе ні ведання адрасатам зносін, ні маўленчага кантакту, не валодае сродкамі мімікі, жэстаў, інтанацыі" [1, 28], таму яго пісьмовая форма павінна быць багатая свядомым выбарам сродкаў выражэння думкі, разнастайнымі мадэлямі выказвання. Апошняе, паводле сцвярджэння Т.А. Ладжанскай, азначае "...узнаўленне акрэсленай інфармацыі, уменне ёю аперыраваць у адпаведнасці з такімі патрабаваннямі, як дакладнасць перадаваемай інфармацыі, строгае, лагічна абумоўленае паслядоўнасць, даказальнасць, яснасць выкладу" [5, 68]. Прыведзеная цытата мяркуецца быць уключанай у экскурсійны тэкст або стаць базай інфарма-

цы, аформленай іншымі, чым прыведзеныя (часткова іншымі) сродкамі. Усё пералічанае ўтварае *падрыхтаванасць* пісьмовай формы экскурсійнага тэксту.

Падрыхтаванасць пісьмовай формы маўлення звязана таксама з паняццем “кампазіцыя”. Кампазіцыя тэксту, у тым ліку і экскурсійнага, прадстаўляе сабой “...адзінства ўнутранай структуры зместу, знешняга яго дзялення на часткі і сукупнасці кампазіцыйна-маўленчых і *вобразна-пачуццёвых* форм” [1, 28]. Кампазіцыя з’яўляецца адным з крытэрыяў тэксту, які стварае межы для выпадковых ланцужкоў сказаў, што не аформлены кампазіцыйна. Каб змест тэксту быў адэкватным яго задуме і быў камунікатыўна значным, неабходна “...выказваць інфармацыю дакладна, поўна, паслядоўна, звязна, у адпаведнай кампазіцыйнай форме: выконваць правілы стварэння тэкстаў розных жанраў, ведаць спосабы афармлення зачынаў і канцовак, пераходу ад адной часткі да другой, прыёмы рэалізацыі рэтраспекцыі і праспекцыі пры выкладанні фактаў, сродкі сувязі сказаў і частак тэксту, г.зн. зрабіць выказванне звязным і кампазіцыйна завершаным, што будзе садзейнічаць ажыццяўленню задумы аўтара ці яе інтэрпрэтацыі” [6, 143].

Да прыкладу, пры стварэнні экскурсійнага тэксту на тэму “Навагрудчына літаратурная” экскурсавод выкарыстоўвае разнастайную экскурсійную літаратуру. У артыкуле “Аб экскурсійнай літаратуры” В.А. Січынава сцвярджае, што “...спецыяльнай літаратуры па экскурсійнай справе не менш за 100 гадоў” [7, 17], і для стварэння экскурсійных тэкстаў розных відаў экскурсій павінна падбірацца свая, адпаведная вызначанай тэме літаратура. Тэма “Навагрудчына літаратурная”, згодна класіфікацыі экскурсій можа быць аднесена да заграднай літаратурнай экскурсіі, таму “...для збору агульных звестак па тэме вывучаюцца манаграфіі і асобныя крытыка-біяграфічныя артыкулы... творы пісьменнікаў і паэтаў, у якіх адлюстравана дадзеная мясцовасць... мемуарная літаратура... дакументальныя матэрыялы... гістарычныя крыніцы... і інш.” [7, 30]. Сярод крыніц інфармацыі значнае месца займае краязнаўчая літаратура, напрыклад, кніга настаўніка беларускай літаратуры Валеўскай сярэдняй школы Навагрудскага раёна Уладзіміра Урбановіча “Па дарагіх мясцінах”. Пададзены ў ёй літаратурна-краязнаўчы матэрыял быў эмацыянальна ўспрыняты грамадствам, пра што сведчыць артыкул “З любоўю да роднага слова” вядомага беларускага літаратурназнаўцы і крытыка Р.В. Шкрабы, выказванне якога таксама можа быць выкарыстаным ў мэтах экскурсійнага тэкстаўтварэння: “Возера Свіцязь, Завоссе, Туганавічы... Многа гавораць гэтыя назвы ўсім, хто любіць творчасць Адама Міцкевіча. Вучням Валеўскай школы яны гавораць яшчэ больш: яны там былі, хадзілі сцежкамі паэта, любаваліся пейзажамі, апетымі ў яго паэмах” [8, 436].

Зачынам экскурсійнага тэксту з’яўляецца, як правіла, рэпрэзентатыўная інфармацыя, адлюстраваная ў кнізе “Па дарагіх мясцінах”: “На нашай Гродзеншчыне нарадзіліся і тварылі Францішак Багушэвіч і Кастусь Каліноўскі, Ян Чачот і Цётка, Піліп Пестрак і Янка Брыль. Некаторы час на Гродзеншчыне жылі Максім Багдановіч, Валянцін Таўлай, Максім Танк, выбраннікамі працоўных Лідчыны і Навагрудчыны ў Вярхоўны Савет БССР і СССР былі Янка Купала, Якуб Колас, Пятрусь Броўка, Аркадзь Куляшоў, Янка Брыль; тут запісвалі вусную народную творчасць такія відныя фалькларысты, як Р. Шэйн, М. Федароўскі, Р. Шырма” [9, 7].

Прыведзеная цытата — змястоўная дакладная інфармацыя-накірунак да тых літаратурных сужаў, што праклалі на Навагрудчыне гэтыя знакамітыя творцы. “Шлях Адама Міцкевіча” мы знойдзем на карце “Навагрудак і Навагрудчына”, у легендзе якой аўтары М.Т. Гайба і Т.Р. Вяршыцкая падаюць звесткі ў храналагічным парадку пра жыццё і творчасць Адама Міцкевіча, пра падзеі, звязаныя з гэтымі мясцінамі: “Фарны касцёл, помнік архітэктуры барока. Пабудаваны на месцы касцёла, які заснаваў вялікі князь Вітаўт у канцы XIV ст. У гэтым храме ў 1422 г. адбыўся шлюб караля Польшчы Ягайлы з Соф’яй Гальшанскай. Тут быў ахрышчаны Адам Міцкевіч. У капліцы касцёла знаходзіцца саркафаг з астанкамі 11 сяцёр-назарэтанак, расстраляных гітлераўцамі ў 1943 г. [10].

Аднак змештавае напаўненне кантрольнага тэксту патрабуе разгорнутасці інфармацыйных звестак, што забяспечваецца рознымі экскурсійнымі крыніцамі інфармацыі. Так, стыль “барока” экскурсавод растлумачыць у адпаведнасці з пададзеным азначэннем гэтага архітэктурнага тэрміну ў энцыклапедычных крыніцах. Напрыклад: “Барока (іт. *barocco*, вычурны) — адзін з галоўнейшых стылей архітэктуры XVI–XVIII стст...” (*Волошин В.Ф., Зельтен Н.А.* Словарь архитектурно-строительных терминов. Мн., 1990. С. 22–23). Звесткі пра князя Вітаўта стваральнік тэксту

знойдзе ў шматлікіх выданнях па гісторыі (*Ермаловіч М.* Беларуская дзяржава. Вялікае княства Літоўскае. Мн., 2000 і інш.). Абавязкова будзе пададзена экскурсійная даведка пра подзвіг духоўны і грамадзянскі адзінаццаці сяцёр-назарэтанак, пра іх “...готовность принести себя в жертву во имя спасения других” (*Стажыньская М.* Одинадцать мучениц / Пер. с польск. Л. Михайлик. Гродно, 1999. С. 5).

Яшчэ больш грунтоўныя і пашыраныя звесткі звязаны з жыццём і творчым шляхам беларускіх пісьменнікаў гэтага края. Спосабам прэзентацыі творчай дзейнасці будзе абавязковае цытаванне іх твораў, сярод якіх і творы Адама Міцкевіча. Успехы ім родныя мясціны, шэпт беларускіх дубоў, шчэбет гаманлівага птаства, першае каханне, краса і легенды возера Свіцязь аб’яднаны ў адно — прызнанне ў любові да Айчыны:

“Ktokolwiek będziesz w nowogródzkiej strone,
Do Płuzyn ciemnego boru
Wjechawszy, pomnij zatrzymać twe konic.
Byś sie, pszy patrzył jezioru.
Swież tam jasne rozpzezenia łona,
W wielkiego kształólcie obwodu;
Gęsta po bokach puszcą oczerniona,
A gładka jak szyba lodu... [11, 30].

Любы твор, у тым ліку і экскурсійны, звязаны з паняццем жанра тэксту. Жанр (фр. genre — род, від) — “...катэгорыя гістарычная. Ён з’яўляецца і развіваецца ў адпаведнасці з патрабаваннямі жыцця прэсы, з запатрабаваннямі чытачоў і ў многім залежыць ад іх культурнага ўзроўню, дыяпазону іх інтарэсаў” [12, 13], пашырыць якія прызначана экскурсія.

З развіццём экскурсійных паслуг, з ростам цікавасці экскурсантаў і турыстаў да гістарычнай спадчыны, свайго і іншых народаў катэгорыя “*экскурсійны тэкст*” як форма арганізацыі маўленчага матэрыялу экскурсавода, што выдзяляецца ў межах яго сінтэтычнага стылю, таксама патрабуе даследавання лінгвістыкі.

Прыведзеныя фрагменты тэксту-узору экскурсіі, тэарэтычная распрацоўка дазваляе даць яго вызначэнне як пісьмовага маўлення: *экскурсійны тэкст* як пісьмовае маўленне — мэтанакіраваная, падрыхтаваная, складаная маўленчая структура з абгрунтаваным выкарыстаннем разгорнутых граматычных сродкаў мовы і выражэння думкі, разлічаная на асэнсаванае ўспрыманне слухачамі (экскурсантамі), якія адасоблены ад стваральніка пісьмовага тэксту часам і прасторай.

Праз інтэрпрэтацыю, спачатку ў пісьмовую форму індывідуальнага тэксту і затым, з улікам складу аўдыторыі, праз адчуванне прымаюць новую форму — вуснае маўленне — аповед экскурсавода. Такім чынам, пісьмовае маўленне акрэслівае пэўнае інфармацыйнае кола, у якім мадэлюецца працэс камунікацыі на экскурсійным маршруце.

Літаратура

1. Казарцева О.М., Вишнякова О.В. Письменная речь. М., 1998.
2. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Речевая коммуникация / Под ред. О.Я. Гойхмана. М., 2001.
3. Гецевич Н.А. Основы экскурсоведения. Мн., 1988.
4. Музей старажытнабеларускай культуры: Дапаможнік для наведвальнікаў / Пад рэд. В.Ф. Шматава. Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАН Беларусі. Мн., 1998.
5. Ладыженская Т.А. Устная речь как средство и предмет обучения. М., 1998.
6. Ипполитова Н.А. Текст в системе обучения русскому языку в школе. М., 1998.
7. Сичинава В.А. Использование литературных источников в экскурсионной работе. М., 1976.
8. Шкраба Р. Моваю вобразаў. Мн., 1989.
9. Урбановіч У. Па дарогіх мясцінах. Мн., 1964.
10. Гайба М.Т., Вяршыцкая Т.Р. Карта “Навагрудак і Навагрудчына”. Мн., 1998.
11. Adam Mickiewicz. To lubię... Copyright by Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa. 1984.
12. Цікоцкі М.Я. Стылістыка публіцыстычных жанраў. Мн., 1971.